

Тенденції розвитку Латинської Америки наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.

Таблиця 781

Соціально-економічний розвиток	<ul style="list-style-type: none"> • Нестабільність розвитку. • Згортання соціальних програм, розростання «неформальної економіки» (вуличної торгівлі, кустарного виробництва). • Зростання зовнішнього боргу. • Зростання кількості міського населення (понад 75 %)
Внутрішньо-політичний розвиток	<ul style="list-style-type: none"> • Переважають президентські республіки з сильною виконавчою владою. • Значна роль воєнних кіл. • Нестійкі політичні партії, особисті якості лідерів переважають над програмами. • Небезпека наркобізнесу і корупції влади, особливо в Колумбії, де влада фактично втратила контроль над більшою частиною території. • Вплив повстанських і терористичних організацій. • Активізація руху індіанських народів за право на землі і національно-культурну самобутність
Інтеграційні процеси	<ul style="list-style-type: none"> • Головний напрямок інтеграції — ліквідація взаємних мит, формування загальноамериканської зони вільної торгівлі. • Найбільші організації — Північноамериканська зона вільної торгівлі, 1994 р.; Спільний ринок Півдня Америки, 1991 р.; Андська система інтеграції, 1995 р.
Українці в Латинській Америці	<ul style="list-style-type: none"> • Перші переселенці — емігранти з Галичини (1897 р.), які переселялися до Аргентини та Бразилії. • Загальна чисельність української діаспори — 200-500 тис. чоловік. • Більшість емігрантів — селяни, власники малих та середніх підприємств. • Культурно-просвітницькі організації «Просвіта», «Відродження» мають філіали в різних провінціях; працюють недільні школи, дитячі садки тощо. • Виходять українська преса, книги, радіопередачі. • За віросповіданням — греко-католики, менша частина — православні

МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ в другій половині ХХ — на початку ХХІ ст.

«Холодна війна»

Таблиця 782

Поняття	Період конфронтації у світовій політиці, що тривав у 1945-1985 рр.
Причини	<ul style="list-style-type: none"> • Ідеологічні розбіжності союзників по антигітлерівській коаліції, суперечки щодо післявоєнного облаштування світу. • Нехтування СРСР Атлантичною хартією (1941), повернення до класових принципів зовнішньої політики. • Експорт комуністичної тоталітарної моделі до Східної Європи. • Розкол світу і створення соціалістичного табору та капіталістичного оточення. • Вакуум традиційної рівноваги сил через поразку Німеччини у Другій світовій війні. • Боротьба за сфери впливу між СРСР та США
Прояви	<ul style="list-style-type: none"> • Формування воєнно-політичних блоків — НАТО, ОВД. • Мілітаризація економіки, гонка озброєнь, у тому числі в космічній галузі. • Заснування військових баз по всьому світу. • Шпигунство. • Психологічна та ідеологічна війна. • Участь у локальних конфліктах. • Економічні ембарго. • Боротьба за вплив у країнах «третього світу»
Результати	Вимушене співіснування двох систем перед загрозою ядерної катастрофи

Доктрина Трумена

Таблиця 783

Суть	Надання допомоги країнам, де є загроза приходу до влади комуністів або яким загрожують країни соцтабору
Передумови	<ul style="list-style-type: none"> Громадянська війна у Греції, розв'язана комуністами з метою захоплення влади. Перспектива контролю СРСР над чорноморськими протоками у разі поширення комунізму в Греції та Туреччині
Реалізація	<ul style="list-style-type: none"> Надання значної фінансової допомоги Греції й Туреччині. Допомога колишнім колоніям — у разі союзництва з США

Берлінські кризи

Таблиця 784

Роки	Події	Результати
1948–1949	<ul style="list-style-type: none"> Встановлення контролю СРСР над зв'язками між Західним Берліном і Тризонією. Проведення грошової реформи у західній і східній частині Німеччини, поява різних валют. Радянська блокада Західного Берліну. Організація повітряного мосту Тризонії із Західним Берліном. 1949 р. — зняття блокади 	<ul style="list-style-type: none"> Міжнародний осуд СРСР. Питання винесене на Раду Безпеки ООН, де СРСР використав право вето проти засуджуючої резолюції
1958–1961	<ul style="list-style-type: none"> Вимога СРСР скасувати чотиристоронній статус Берліна, перетворити Берлін на «вільне місто» під загрозою війни. Категорична відмова ФРН піти на поступки СРСР. 13 серпня 1961 р. — зведення Берлінського муру 	<ul style="list-style-type: none"> Збереження миру. Втрата актуальності питання про об'єднання Німеччини

Військово-політичні блоки доби «холодної війни»

Таблиця 785

Назва	Рік утворення	Країни-учасниці
НАТО (Північно-атлантичний альянс)	1949	США, Велика Британія, Бельгія, Голландія, Данія, Ісландія, Італія, Люксембург, Канада, Норвегія, Португалія, Франція (1949), Греція, Туреччина (1952), ФРН (1955), Іспанія (1982)
ОВД (Організація Варшавського договору)	1955	СРСР, Албанія (до 1968), Болгарія, НДР, Польща, Румунія, Угорщина, Чехословаччина
АНЗЮС (Тихоокеанський пакт безпеки)	1951	США, Австралія, Нова Зеландія
СЕАТО (Організація договору Південно-Східної Азії)	1954 (розпався 1977)	США, Велика Британія, Франція, Нова Зеландія, Австралія, Таїланд, Філіппіни, Пакистан
Багдадський пакт, (з 1958 р. — СЕНТО)	1955 (розпався 1977)	Велика Британія, Туреччина, Ірак (до 1958), Іран, Пакистан
АЗПАК (Азійсько-Тихоокеанська Рада)	1966	Австралія, Нова Зеландія, Японія, Малайзія, Тайвань, Республіка Корея, Таїланд, Філіппіни
АСЕАН (Асоціація країн Південно-Східної Азії)	1967	Індонезія, Малайзія, Сінгапур, Таїланд, Філіппіни, Бруней
АНЗЮК (Тихоокеанський пакт оборони)	1971	Велика Британія, Австралія, Нова Зеландія, Малайзія, Сінгапур

Локальні збройні конфлікти часів «холодної війни»

Таблиця 786

Рік	Територія	Зміст	Результат
1950–1953	Корейський півострів	<ul style="list-style-type: none"> Війна між Республікою Корея, орієнтованою на США, і комуністичною КНДР. Втручання США під егідою ООН та з іншого боку «радянських військових фахівців» й армії КНР 	<ul style="list-style-type: none"> Загроза переростання конфлікту в ядерну війну. Закріплене співіснування двох корейських держав
з 1947	Близький Схід	<ul style="list-style-type: none"> Поділ Палестини на єврейську та арабську територію, створення держави Ізраїль. Періодичні воєнні протистояння арабської Палестини (підтримка СРСР) та Ізраїлю (підтримка Заходу) 	<ul style="list-style-type: none"> Жодна війна не принесла перемоги жодній стороні. Продемонстрована необхідність дипломатичного врегулювання
1946–1954	Індокитай	<ul style="list-style-type: none"> Війна з Францією за визнання Демократичної Республіки В'єтнам. Втручання СРСР та КНР 	Поділ В'єтнаму на проамериканський Південь та комуністичну Північ
1964–1975	В'єтнам	<ul style="list-style-type: none"> Війна між комуністичною ДРВ та Південним В'єтнамом. ДРВ отримувала допомогу СРСР, Південний В'єтнам — військову підтримку США 	Об'єднання країни у Демократичну Республіку В'єтнам
1979–1989	Афганістан	<ul style="list-style-type: none"> Інтервенція радянських військ на підтримку прорадянського режиму в громадянській війні. Надання США підтримки моджахедам 	<ul style="list-style-type: none"> Виведення радянських військ, втрата 14,5 тис. чоловік. Підрив міжнародного авторитету СРСР

Карибська криза

Таблиця 787

Передумови	<ul style="list-style-type: none"> 1959 р. — перемога на Кубі народної революції, підтриманої СРСР. США почали готувати збройну інтервенцію на Кубу, зосередивши в Карибському регіоні свої військові сили. Прагнення СРСР продемонструвати рішучу допомогу комуністичним урядам
Причини	Жовтень 1962 р. — з метою тиску на США СРСР розміщує на Кубі ядерні ракети середньої дальності
Основні події	<ul style="list-style-type: none"> Блокада Куби з боку США, які вимагали демонтувати і вивезти радянські ракети. Перехоплення та обшук морськими патрулями США усіх суден, що прямували на Кубу. При посередництві Генерального секретаря ООН лідери США Дж. Кеннеді та СРСР М. Хрущов досягли домовленості: СРСР під контролем ООН вивозив ракети, США відмовлялися від інтервенції на Кубу
Результати й наслідки	<ul style="list-style-type: none"> Криза виявила безперспективність силового протистояння і нарощування гонки озброєнь у ядерній сфері. Почався пошук мирних взаємин США та СРСР, скорочення озброєнь: <ul style="list-style-type: none"> — 1963 р. — договір між США та СРСР про припинення ядерних випробувань в атмосфері, космосі та під водою; — 1968 р. — ООН ухвалила Договір про нерозповсюдження ядерної зброї. «Холодна війна» не припинилася

Рух неприєднання

Таблиця 788

Зміст	Міжнародне об'єднання понад 100 держав, що визнають неприєднання до воєнно-політичних блоків великих держав одним з основних принципів своєї зовнішньої політики
-------	--

Закінчення таблиці 788

Заснування	1961 р. з ініціативи Югославії, Індії, Єгипту, Індонезії, Гани
Критерії участі	<ul style="list-style-type: none"> • Проведення незалежної політики, заснованої на визнанні мирного співіснування держав. • Підтримка національно-визвольних рухів. • Заборона входження до багатостороннього воєнного союзу, укладеного в контексті конфлікту між великими державами. • Військові бази іноземних держав не повинні використовуватися у конфліктах між великими державами
Напрямки руху	<ul style="list-style-type: none"> • Деколонізація. • Роззброєння. • Рівноправні економічні відносини

Криза блокової системи

Таблиця 789

Криза НАТО	Криза соцтабору
<ul style="list-style-type: none"> • Опір європейських країн, особливо Франції, провідній ролі США. • 1966 р. — вихід Франції з військово-вих структур НАТО. • Франція засудила політику США на Близькому Сході, у В'єтнамі; визнала КНР, налагодила відносини з СРСР. • Підрив авторитету США в Азії після виходу американської армії з в'єтнамської війни 	<ul style="list-style-type: none"> • Опозиція КНР та Албанії внаслідок критики культу особи Сталіна в СРСР. • Вимога КНР переглянути договори щодо володіння територіями, укладені з царської Росією; у відповідь на відмову СРСР — збройні прикордонні провокації, нормалізація відносин з США. • Погіршення відносин СРСР і Румунії через нерівноправність зв'язків всередині РЕВ. • Засудження окупації Чехословаччини ОВД більшістю населення країн соцтабору. • Перехід компартій Західної Європи на демократичний «єврокомунізм»

Розрядка міжнародної напруженості (70-ті роки ХХ ст.)

Таблиця 790

Роки	Події
1970–1973	Договори між СРСР і ФРН, НДР і ФРН, Польщею і ФРН, Чехословаччиною і ФРН про відмову від перегляду кордонів у Європі
1972	Чотиристороння угода між СРСР, США, Великою Британією та Францією про Західний Берлін: Берлін не є частиною ФРН, але представницькі повноваження здійснюються через ФРН
1972	<ul style="list-style-type: none"> • Базовий договір між ФРН та НДР про взаємне визнання. • «Основи взаємовідносин між СРСР та США» підкреслили пріоритет «широкого співіснування» та мирного розв'язання конфліктів. • Договір з обмеження систем протиракетної оборони (ПРО). • Тимчасова угода про обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СОС-1). • Угоди про запобігання інцидентам у відкритому морі та повітряному просторі над ним
1973	<ul style="list-style-type: none"> • Угода про запобігання ядерній війні: СРСР та США зобов'язалися уникати дій, здатних викликати загострення їх відносин. • Спільна відмова СРСР і США від спроб отримати односторонню перевагу в сфері стратегічного озброєння
1974	<ul style="list-style-type: none"> • Протокол до Договору між СРСР та США про обмеження систем протиракетної оборони. • Договір про обмеження підземних ядерних випробувань
1975	<ul style="list-style-type: none"> • Спільний політ радянського й американського космічних кораблів «Союз–Аполлон». • Гельсінкська нарада з безпеки та співробітництва в Європі. Гельсінкський заключний акт

Закінчення таблиці 790

Роки	Події
1977	Розпуск СЕАТО і СЕНТО
1979	Договір ОСО-2 (не ратифікований сенатом США): визнання паритету США та СРСР у сфері ядерних озброєнь

Гельсінкський заключний акт (1 серпня 1975 р.)

Таблиця 791

Укладений нарадою з безпеки та співробітництва в Європі, що проходила в Гельсінкі (Фінляндія). Мав морально-політичний, а не договірний характер	
Положення	<ul style="list-style-type: none"> • Рівність та повага до суверенітету прав держав. • Незастосування сили або загрози силою. • Непорушність кордонів. • Територіальна цілісність держав. • Мирне врегулювання суперечностей. • Невтручання у внутрішні справи інших держав. • Повага прав людини та основних свобод. • Рівноправність держав та право народів самостійно розпоряджатися своєю долею. • Послідовне виконання зобов'язань з міжнародного права
Значення	<ul style="list-style-type: none"> • У 70-х роках не відіграв суттєвої ролі у міжнародних відносинах. • Сприяв розширенню дисидентського руху в СРСР та країнах соцтабору

Підсумки політики розрядки

Таблиця 792

Значення	Зрив розрядки
<ul style="list-style-type: none"> • Продемонстрована можливість подолання догм «холодної війни». • Вироблені принципи взаємовідносин США та СРСР. • Прорив у сфері обмеження стратегічних та звичайних озброєнь. • Зміцнення міжнародної безпеки 	<ul style="list-style-type: none"> • Розміщення в країнах Варшавського договору радянських ракет середньої дальності. • Військово-силова допомога Мозамбіку, Анголі та іншим країнам «третього світу». • Введення радянських військ до Афганістану (1979). • Репресії проти дисидентів, обмеження виїзду евреїв з СРСР

Політика «нового мислення» в СРСР (1985–1991)

Таблиця 793

Ініціатор	Генеральний секретар ЦК КПРС М. Горбачов
Мета	<ul style="list-style-type: none"> • Припинення гонки озброєнь, скорочення озброєнь. • Створення загальноприйнятого механізму розв'язання міжнародних криз. • Встановлення справедливого економічного порядку. • Поглиблення гуманітарного співробітництва між народами
Основний зміст	<ul style="list-style-type: none"> • Потепління радянсько-американських стосунків, новий етап розрядки міжнародної напруженості. • Припинення військової допомоги країнам соціалістичної орієнтації «третього світу». • 1988–1989 рр. — виведення радянських військ з Афганістану. • 1990 р. — об'єднання Німеччини. • Зупинено та ліквідовано діяльність РЕВ (1989) та ОВД (1990). • 1991 р. — СРСР підтримав військові акції США у відповідь на інтервенцію Іраку в Кувейт. • До 1991 р. завершено виведення радянських військ з країн Центральної та Південно-Східної Європи
Результати	<ul style="list-style-type: none"> • Фактична перемога США в «холодній війні». • Припинення світового розколу на капіталістичний світ та соціалістичний табір

Завершення «холодної війни»

Таблиця 794

Рік	Договір
1985	<ul style="list-style-type: none"> • СРСР припинив розгортання ракет середньої дальності в Європі. • Односторонній мораторій СРСР на ядерні випробування. • СРСР і США уклали проміжний договір про ядерні сили середньої дальності, домовленості про скорочення ядерних озброєнь
1987	<ul style="list-style-type: none"> • ОВД приймає нову воєнну оборонну доктрину: відмовляється від нанесення першого удару та використання першими ядерної зброї. • Зустріч М. Горбачова та Р. Рейгана: <ul style="list-style-type: none"> — Договір про ліквідацію ракет середньої та малої дальності; — постійні інспекції на заводах та підприємствах США та СРСР і союзних з ними держав, де знаходилися операційні бази та допоміжні ракетні об'єкти
1989	<ul style="list-style-type: none"> • Завершення виведення радянських військ з Афганістану. • Зустріч М. Горбачова та Дж. Буша: намічені перспективні плани американо-радянських відносин, спільна заява про припинення «холодної війни»
1990	<ul style="list-style-type: none"> • Договір між НАТО та ОВД про скорочення звичайних озброєнь в Європі. • Об'єднання Німеччини. • Початок виведення радянських військ з країн Європи
1991	<ul style="list-style-type: none"> • Договір про скорочення стратегічних наступальних озброєнь на третину (СОС-2). • Розпуск ОВД та РЕВ

Наслідки падіння комунізму в країнах Центральної Європи

Таблиця 795

<ul style="list-style-type: none"> • Розвал ялтинської системи поділу світу на сфери впливу країнами антигітлерівської коаліції. • Хвиля національно-визвольного руху, особливо в СРСР, Югославії, Чехословаччині. Розпад СРСР та Чехословаччини — мирним шляхом, Югославії — через збройні конфлікти. • Орієнтація колишніх соцкраїн на Захід: вступ до Ради Європи, НАТО, Євросоюзу. • Європейська рівновага сил нині заснована на принципах Гельсінкського заключного акта. • Зміна ролі і завдань НАТО, що став військовою силою системи колективної безпеки. • США перетворилися на єдиного глобального лідера. • Нестабільність країн СНД
--

Головні світові конфлікти 90-х — початку 2000-х років

Таблиця 796

Рік	Подія	Наслідки
1991	Операція США і НАТО «Буря в пустелі» проти іракської агресії в Кувейті	<ul style="list-style-type: none"> • Припинення війни Іраком. • Ліквідація Іраком запасів хімічної зброї
2001	<ul style="list-style-type: none"> • Операція США та союзників «Незламна воля» (Афганістан). • Розгром талібів та баз терористичної організації «Аль-Каїда» 	<ul style="list-style-type: none"> • Демократизація Афганістану. • Вплив США у Середній Азії. • Зближення інтересів США та Росії на Середньому Сході та в Середній Азії
2003	Операція США та союзників «Незламна сила» проти Іраку, звинуваченому в збереженні зброї масового знищення	<ul style="list-style-type: none"> • Падіння тоталітарного режиму С. Хусейна. • Окупація Іраку США і союзниками. • Нестабільна ситуація: постійні теракти, громадянські конфлікти між шіїтами і сунітами

1. «ХОЛОДНА ВІЙНА»: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

1.1. Наростання конфронтації між США і СРСР

Після 1945 р. розвиток подій у світі відбувався під знаком переходу від *багатополюсності до двополюсності (чи біполярності)*. Цими двома полюсами на міжнародній арені були *західний світ* (його очолили США) і *країни «соціалістичного табору»* на чолі із СРСР. Формування двох полюсів на міжнародній арені відбувалося у формі жорсткої конфронтації між ними, що дістала назву «*холодна війна*».

До основних передумов виникнення «холодної війни» можна віднести:

- ▶ Перетворення СРСР і США в «наддержави» і виникнення між ними гострих розбіжностей із питань післявоєнного устрою світу.
- ▶ Різде загострення боротьби між СРСР і Заходом за сфери впливу в країнах «третього світу».
- ▶ Утвердження радянської моделі тоталітарного суспільства у Східній Європі та протидію США поширенню комунізму у світі.

Методи «холодної війни» включали в себе пропагандистську війну, активну участь США і СРСР, НАТО і країн Варшавського договору в регіональних конфліктах, боротьбу за вплив на країни «третього світу», економічне і технічне шпигунство, гонку ракетно-ядерних і звичайних озброєнь, активізацію діяльності розвідувальних служб, ідеологічні диверсії, стратегію взаємного ядерного залякування, протистояння військово-політичних блоків на міжнародній арені тощо.

1.2. Періодизація «холодної війни»

Перший період (1945–1975 рр.). З 1945 р. розгорталася «холодна війна». Лише у 1975 р. вперше в історії відбулася Загальноєвропейська нарада з безпеки і співробітництва в Європі, під час якої здійснено спробу побудувати нову систему міжнародних відносин на принципах мирного співіснування між державами.

Другий період (кінець 1970-х — початок 1990-х рр.). Закінченню «холодної війни» насамперед сприяли перегляд новим керівництвом СРСР основних зовнішньополітичних принципів, а також демократичні перетворення в країнах колишньої соціалістичної системи та її розпад.

У 1945 р. у країнах Центрально-Східної Європи відбувалося встановлення прорадянських режимів. Лідери західних країн були вкрай стурбовані таким розвитком подій; фактично це означало посилення експансії СРСР та *початок «холодної війни»*. Для здійснення тиску на Радянський Союз **В. Черчилль** запропонував використати американську монополію на атомну бомбу. А **5 березня 1946 р.** він виступив із великою промовою в м. Фултон (США), яка засвідчила усвідомлення Заходом радянської загрози. Логічним продовженням цієї промови була поява «*доктрини стримування*», спрямованої проти СРСР. Своєю чергою, **Й. Сталін, В. Молотов, А. Жданов** обвинувачували «американський імперіалізм у підготовці нової війни» і прагненні «встановити панування над усім світом».

РІЗНІ СВІТИ — РІЗНІ ОБРАЗИ.
Вашингтонська голубка.
Радянська карикатура

Хрущовський голуб миру
вагою 50 мегатонн.
Західна карикатура

Утворення в **квітні 1949 р.** *Організації Північноатлантичного договору (НАТО)* різко загострило протистояння між двома сторонами. У **травні 1955 р.** країни радянського блоку створили *Організацію Варшавського договору*. Тепер протистояння набуло блокового характеру.

2. БЕРЛІНСЬКА КРИЗА

Приводом до **Берлінської кризи (1948–1949 рр.)**, одного з перших проявів «холодної війни», було проведення в західній частині Німеччини — *Тризонії* (території, окупованої військами США, Великої Британії та Франції) — грошової реформи і введення нової грошової одиниці.

СРСР, скориставшись тим, що в угоді про статус окупованого Берліна не були передбачені правові основи чотирьох секторів міста, у червні 1948 р. створив перешкоди для транспортного сполучення між *Західним Берліном* (три сектори міста, де перебували війська США, Великої Британії та Франції) і *Тризонією*. Фактично *радянські війська встановили блокаду Західного Берліна*, що тривала 324 дні.

Відповіддю західних країн було створення «повітряного мосту», що діяв понад рік. Американські та британські літаки доставили до Західного Берліна за цей час близько 1,6 млн тонн продовольства, медикаментів, палива, устаткування, інших вантажів. Проте жителі міста відчували значні труднощі, особливо у зв'язку з нестачею палива в зимовий період.

Спроби ООН зняти блокаду виявилися безуспішними, однак введення ембарго (заборони) у ряді країн на постачання деяких товарів у Радянський Союз вплинуло на радянське керівництво, і СРСР зняв блокаду.

3. ВІЙНА В КОРЕЇ (1950–1953 рр.)

У 1945 р. Корея тимчасово, як тоді передбачалося, була розділена по 38-й паралелі. Північні райони окупували *радянські війська*, південні —

Літаки, що доставляли продовольство й інші вантажі до Західного Берліна, згодом дістали прізвисько «родзинкові бомбардувальники»: перед посадкою екіпажі скидали мішечки із солодощами для дітей, зокрема і з родзинками. На фото: берлінці спостерігають за посадкою «родзинкового бомбардувальника», 1948 р.

американські. У червні 1950 р. північнокорейські війська перейшли 38-му паралелю і вторглися в Південну Корею. Добре підготовлена й озброєна Радянським Союзом північнокорейська армія через кілька тижнів після початку бойових дій вже контролювала 90% території Півдня країни.

Однак Рада Безпеки ООН уже в липні 1950 р. прийняла резолюцію, що засуджувала агресію Корейської Народно-Демократичної Республіки (КНДР) і дала згоду на **введення військ ООН** для її відсічі.

У липні 1950 р. командувачем військ ООН, основну силу яких становили збройні сили США, призначили генерала **Д. Макартура**. 15 вересня 1950 р. війська ООН висадили потужний десант на півдні Корейського півострова і відразу розпочали витіснити війська КНДР.

У жовтні 1950 р. війська Макартура зайняли м. Пхеньян і вийшли до кордону КНР. Тоді на допомогу північнокорейцям прийшли так звані **китайські «добровольці»** — регулярні частини збройних сил КНР, а також **радянські військові спеціалісти**.

У листопаді 1950 р. президент Трумен заявив, що США готові використовувати в Кореї атомну зброю. Уперше виникла загроза переростання локального конфлікту у **світову ядерну війну**. Союзники США по НАТО виступили проти застосування атомної зброї. Президент Трумен відступив.

У 1950 р. фронт стабілізувався. Улітку 1951 р. розпочалися переговори, що завершилися підписанням у 1953 р. перемир'я. Цей документ зафіксував розкол Кореї та існування на Корейському півострові двох держав — **Республіки Корея** на півдні і **КНДР** на півночі.

4. ДРУГА БЕРЛІНЬСЬКА КРИЗА

Терміни і поняття

Берлінська криза (або друга Берлінська криза) — конфлікт між СРСР та США у 1958–1963 рр. навколо м. Берліна, розділеного на Східний Берлін (столицю НДР) і Західний Берлін, що перебував під контролем ФРН і країн «західного блоку». Загострення Берлінської кризи призвело до загрози прямого зіткнення радянських і американських військ.

Будівництво Берлінської стіни, 1961 р. Висота цього бетонного муру становила 4 м, довжина — 46 км. До його розмірів також можна додати ще 115 км — довжину кордону навколо Західного Берліна

Епіцентром протистояння НАТО й ОВД був **кордон між НДР і ФРН**. Західний Берлін перетворився фактично на «фронтове місто», оточене територією НДР. Проте кордон між Західним і Східним Берліном (столицею НДР) був досить прозорим, і тисячі східних німців знаходили можливість перебратися в Західний Берлін, а потім — у ФРН.

Масовий перехід на Захід завдавав значної шкоди економіці та політичному престижу НДР. У цих умовах радянське керівництво прийняло рішення спорудити **стіну між Східним і Західним Берліном**. Її звели за одну ніч — проти **13 серпня 1961 р.** військові будівельники із СРСР і робітники НДР. Стіна мала 25 контрольно-пропускних пунктів, що надійно охороняли.

Реакція США на цю акцію була різкою. 27 жовтня американські танки підтягнули до контрольно-пропускного пункту (КПП) «Чарлі» на вул. Фридрихштрассе. Навпроти них на відстані лише 200 м стояли готові до атаки радянські танки. Виникла реальна загроза *прямого воєнного зіткнення* радянських і американських військ. Цілу добу тривало протистояння. І все ж в умовах найгострішої міжнародної кризи радянські й американські керівники зуміли розробити засади компромісу, і військам віддали наказ відступити від кордону.

Протистояння біля КПП «Чарлі», жовтень 1961 р.

Берлінська стіна простояла понад 28 років, ставши символом «холодної війни» та розколу Європи й усього світу на два ворожі табори.

5. КАРИБСЬКА КРИЗА

Терміни і поняття

Карибська криза (у США використовують термін «Кубинська ракетна криза») — найнебезпечніша криза часів радянсько-американського протистояння у роки «холодної війни», що поставила світ на межу термоядерної війни. Безпосередньою причиною кризи було таємне розміщення на Кубі радянських ракет з ядерними боеголовками.

Передумови Карибської кризи формувалися після перемоги в 1959 р. революції на Кубі та приходу до влади **Ф. Кастро**, який згодом проголосив курс на побудову соціалізму і союз із СРСР. Американсько-кубинські відносини різко загострилися. У 1960 р. США встановили економічну блокаду Куби, а в січні 1961 р. розірвали з нею дипломатичні відносини. У квітні того самого року відбулася невдала висадка десанту збройних формувань кубинських емігрантів із США на території Куби (на Плайя-Хірон).

За цих умов Ф. Кастро звернувся по допомогу до СРСР. Радянське керівництво, з огляду на те, що Куба розташована поблизу узбережжя США (90 км), вирішило таємно розмістити на ньому ракети середнього радіуса дії та носії ядерної зброї — бомбардувальники Іл-28.

Наявність ракет встановили розвідувальні органи США за допомогою аерофотозйомки. Але радянське керівництво рішуче заперечувало цей факт. Це ще більше стурбувало Сполучені Штати, які вперше зіткнулися з потенційною загрозою завдання ядерного удару по своїй території з баз поряд із своїми кордонами.

Президент США **Дж. Кеннеді** оголосив про введення з 22 жовтня 1962 р. *воєнно-морської блокади* Куби і спрямував до її берегів 183 бойові кораблі американських ВМС. Усі радянські кораблі, що прямували до Куби, підлягали огляду. Радянський уряд у заяві від 23 жовтня характеризував дії США як **морську блокаду** і «безпрецедентні агресивні дії». Слідом за цим були приведені до бойової готовності війська США в Європі, збройні сили Варшавського договору.

Пригадайте з історії арабо-ізраїльських війн, чим є військово-морська блокада згідно з міжнародним правом і до яких наслідків вона може призвести.

Карибська криза Карикатури

Визначте зміст карикатур та місце їх походження: з комуністичного чи західного блоку країн.

Подробиці

Уранці 24 жовтня два радянських судна наблизилися до лінії блокади в 500 милях від Куби, під прикриттям підводного човна. Назустріч ішов авіаносець «Ессекс» з протичовновими гвинтокрилами на борту. Американським військовим було віддано наказ у разі необхідності атакувати радянський підводний човен глибинними бомбами зі слабкими зарядами, щоб змусити його сплисти на поверхню. Але Хрущов не хотів ризикувати і наказав радянським суднам зупинитися на лінії блокади...

Криза протистояння тривала з **22 по 28 жовтня 1962 р.** Загроза ядерної катастрофи в ці дні була реальною, як ніколи раніше.

Подробиці

Ф. Кастро вважав, що американці планують бомбити радянські бази на Кубі, і через посла СРСР на Кубі Алексеєва пропонував М. Хрущову завдати попереджального ядерного удару по США. Кастро сказав, що кубинський народ готовий принести себе в жертву справі перемоги над американським імперіалізмом. Хрущов на це відповів, що у «товариша Фіделя Кастро» здали нерви, і що переговори з американцями йдуть успішно.

Долю Карибської кризи вирішила таємна дипломатія США та СРСР. 28 жовтня відбулася таємна зустріч між американським послом Робертом Кеннеді та радянським послом Анатолієм Добриніним. Сторони домовилися врегулювати конфлікт політичними методами. СРСР погодився вивезти ракети з Куби в обмін на зняття Сполученими Штатами блокади острова і надання Кубі гарантій безпеки. Світ було врятовано від ядерної катастрофи.

6. ВІЙНА У В'ЄТНАМІ

Після поразки французьких колоніальних військ в Індокитаї під час війни 1945–1954 рр. на конференції в м. Женеві у 1954 р. В'єтнам тимчасово розділили на дві частини: північну (Демократична Республіка В'єтнам, столиця — м. Ханой) і південну (Південний В'єтнам, столиця — м. Сайгон). Північним В'єтнамом керувала комуністична військово-політична організація «В'єтмінь» на чолі з *Хо Ші Міном*, а Південним В'єтнамом — імператор *Бао Дай*. Передбачалося, що країна воз'єднається 1956 р. після проведення на всій території вільних виборів.

Однак обидві сторони відмовилися виконувати Женевську угоду 1954 р. і прагнули об'єднати країну без жодних виборів.

У 1955 р. **Південний В'єтнам** проголосив створення Республіки В'єтнам. США організували підтримку його уряду, а з 1961 р. розпочали розмішувати свої війська на території Південного В'єтнаму.

Чим закінчилася Карибська криза.
24 канал,
29.10.2015 р.

Комуністичний режим **Північного В'єтнаму (ДРВ)** за підтримки СРСР та КНР розпочав неоголошену «партизанську» війну в Південному В'єтнамі засланими з Півночі диверсійними загонами. Таким чином, ДРВ та його союзники — Китай і Радянський Союз — здійснювали агресивні дії, спрямовані на поширення комунізму на територіях всього В'єтнаму й взагалі Індокитаю та Південно-Східної Азії.

Терміни і поняття

В'єтнамська війна (1955–1975 рр.) — війна між комуністичним Північним В'єтнамом (підтримуваним СРСР та КНР) і Південним В'єтнамом (підтримуваним США, а також Австралією, Новою Зеландією, Південною Кореєю та ін.).

Подробиці

Прокомуністичним партизанам на півдні радянську зброю, боеприпаси та амуніцію доставляли «стежкою Хо Ши Міна», що оминала укріплений кордон між двома В'єтнамами й територію Лаосу. Мережа доріжок під сплетеними для маскуванню ліанами і гілками до кінця війни перетворилася на трасу завширшки 7 м і з паливопроводом завдовжки 2 тис. км.

Перший бій між військовими Північного В'єтнаму та підрозділами США відбувся 2 серпня 1964 р. в Тонкінській затоці, після чого напади на війська США стали регулярними. Через «Тонкінський інцидент» американський Конгрес 7 серпня 1964 р. ухвалив Тонкінську резолюцію, яка фактично означала оголошення війни Північному В'єтнаму.

Розпочалися систематичні бомбардування території ДРВ — наймасштабніші після Другої світової війни. Цілями авіаударів були порти, склади, вузлові станції, греблі й ГЕС у районі Ханоя. У відповідь СРСР постачав жителям півночі зенітно-ракетні комплекси, радіолокаційні станції. Лише за перший рік війни американці втратили 275 літаків.

З 1968 р. масово застосовували «тактичні дефоліанти», через які дерева скидають листя і таким чином позбавляють партизан укриття. За в'єтнамськими оцінками, від побічних ефектів на здоров'я постраждали від 1 до 4 млн осіб.

Після наступу військ Північного В'єтнаму на Сайгон, що супроводжувався величезними людськими втратами комуністичних військ, ВПС США здійснили «найбільш концентроване застосування потужності авіації у військовій історії». 110 тис. тонн бомб і тисячі артилерійських ударів знищили навколишні ліси до голих палиць.

Враження, що в цій війні не можна перемогти, спричинило наростання

Розділений В'єтнам і «стежка Хо Ши Міна». Карта

Американський штурмовик кидає фосфорну бомбу на пост В'єтконгу в Південному В'єтнамі, 1966 р.
Джерело: National Museum of the U.S. Air Force on

про виведення американських військ, визнання північанами Південного В'єтнаму та вільні вибори під егідою ООН.

Проте північани продовжили бойові дії проти жителів півдня. Протистояння тривало до 1975 р., допоки 30 квітня північнов'єтнамські війська не захопили столицю Південного В'єтнаму м. Сайгон.

Після закінчення катастрофічної за втратами **В'єтнамської війни (1955–1975 рр.)** В'єтнам пережив нове випробування — війну з Китаєм у 1979 р.

У В'єтнамі певний час ще здійснювали соціалістичні перетворення, але у 1990-х країна провела ринкові реформи, дочекалася зняття американських санкцій, залучила близько 60 млрд дол. США іноземних інвестицій. На кінець 2018 р. ВВП В'єтнаму склав 241 млрд дол. США (46-те місце з 190 країн світу в рейтингу МФВ, де Україна посідає 62-ге місце).

7. ВІЙНА В АФГАНІСТАНІ (1979–1989 рр.)

СРСР та США розглядали Афганістан як стратегічно важливий транзитний коридор. Для Радянського Союзу принципове значення мав також спільний кордон Афганістану з радянськими республіками Середньої Азії: він розділив киргизів, таджиків та інші азійські народи між СРСР та «ісламським світом».

У 1973 р. Афганістан проголосили республікою, першим президентом якої став *Мухаммед Дауд*.

27 квітня 1978 р. за підтримки радянських спецслужб в Афганістані відбувся державний переворот. До влади в країні прийшов ставленик Кремля та особистий друг Л. Брежнєва — *Мухаммед Таракі*. За вказівкою Москви він одразу почав насаджувати у фактично середньовічному суспільстві досвід СРСР, вдавшись до примусової колективізації. Населення радикалізувалося. Релігія об'єднала афганців проти комунізму, який загрожував їхньому усталеному способу життя.

Восени Афганістан сколихнув ще один державний переворот, Таракі відсторонили від влади. До Кремля почали надходити суперечливі дані про те, що новий лідер країни — *Хафізулла Амін* — агент ЦРУ, а Вашингтон начебто вже обдумує плани, як розмістити в Афганістані бази НАТО.

До чого призвело розділення В'єтнаму.
24 канал,
31.10.2018 р.

Які кадри у фільмі щодо підтримки Північного В'єтнаму Радянським Союзом і КНР у 1960-ті роки належать до іншого історичного періоду?

Радянський лідер Л. Брежнєв під лозунгом «допомоги братньому афганському народу» ухвалив рішення — ввести війська до Афганістану.

Історичний анекдот

Запитання «братнім, дружнім Радянському Союзу» народам:

— На кого схожий Радянський Союз?

— На Амура: сам голий і босий, але озброєний, і до всіх лізе зі своєю любов'ю.

Радянські керівники планували спершу замінити Аміна лояльним Кремлю політиком, а потім — спільно з афганською армією приборкати повстанців.

Уведення радянських військ розпочалося на підставі постанови політбюро ЦК КПРС, без формального рішення щодо цього Верховної Ради (парламенту) СРСР. «Обмежений контингент» радянських військ в Афганістані становив 100 тис. військових.

Регулярна *радянська армія* виявилася не готовою до партизанської війни в горах і пустелях Афганістану. Через внутрішні конфлікти *афганська армія* розвалювалася — солдати та офіцери масово переходили на бік повстанців («моджахедів»). Як наслідок, противники завжди знали про плани радянських наступальних операцій, завдаючи СРСР величезних втрат.

Для того щоб стримати радянську експансію, *країни Заходу надавали повстанцям фінансову та військову підтримку*. Американські переносні протиповітряні ракети «Стінгер» були справжнім жахом для радянських літаків і гвинтокрилів. Радянські солдати гинули в Афганістані передусім від власної ж зброї. Єгипет та Китай продавали повстанцям радянську зброю, яку Москва дарувала свого часу «братнім народам».

Афганські повстанці-«моджахеди»

Радянські війська не мали змоги утримувати зайняті території і передавали їх афганській армії. А та, як правило, без бою їх залишала. СРСР не міг не тільки розгромити противника, але й хоча б частково перекрити нескінченний потік зброї та бойовиків з Пакистану.

Через вторгнення до Афганістану *СРСР опинився в міжнародній ізоляції. Війна та санкції виснажували радянську економіку*. А внаслідок перебудови та політики гласності приховувати від громадськості участь СРСР в афганській війні було дедалі складніше. Тому М. Горбачов погодився вивести радянські війська.

14 квітня 1988 р. СРСР, США, Пакистан та Афганістан підписали Женевські угоди про поетапне мирне розв'язання афганської проблеми. Виведення радянських військ з Афганістану тривало з 15 травня 1988 р. і завершилося **15 лютого 1989 р.**

10 років радянські офіцери та солдати віддали війні, яку в СРСР тримали під грифом «таємно». Та ціна афганської авантюри радянських керманічів виявилася аж надто дорогою для людей.

День в історії...
В Афганістан ввели радянські війська.
24 канал,
23.12.2014 р.

Поясніть, що означає «афганський синдром» для українців — колишніх учасників війни в Афганістані.

Подробиці

За офіційними даними, втрати особового складу радянських військ становили: загинуло — 13 833 особи (у т. ч. 2378 вихідців з України), поранено — 49 984, полонено — 312, інтерновано — 18 осіб. Загалом участь у бойових діях брали 546 255 радянських солдатів та офіцерів. 71 учасник став Героєм Радянського Союзу, з них 11 українців. У 1990 р. ІІ з'їзд народних депутатів СРСР оголосив Афганську війну злочинною.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Визначте основні причини (передумови) «холодної війни».
2. Визначте ознаки «холодної війни» та схарактеризуйте її періоди.
3. У чому полягали зовнішньополітичні цілі США і СРСР у післявоєнний період?
4. Наведіть приклади посилення конфронтації між СРСР та США у 1945–1960-х роках.
5. Зіставте причини Берлінської та Карибської кризи і методи їх врегулювання.
6. Схарактеризуйте цілі протиборчих сторін у В'єтнамській війні.
7. Визначте основні етапи війни в Афганістані та їхній зміст.
8. Поясніть зміст понять: *Берлінська криза*, *Карибська криза*.
9. Покажіть на карті світу країни та регіони найбільшого напруження міжнародних відносин і воєнних конфліктів у 1945–1989 рр.

II. Обговорюємо в групі

1. Порівняйте воєнну інтервенцію США у В'єтнамі та радянську в Афганістані. Знайдіть спільні та відмінні риси.
2. Проаналізуйте міжнародні кризи та війни другої половини ХХ ст. Які з цих подій, на Вашу думку, становили найбільшу загрозу для світу?

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Уявіть, що одна із наддержав (США чи СРСР) не мала б у своєму арсеналі ядерної зброї. Чи знайшлися б інші чинники, що утримали б країну з «атомною палицею» від агресії? Які саме?
2. Зіставте наслідки В'єтнамської війни для американського суспільства та Афганської війни — для народів СРСР. Яке становище мають ветерани війни в Афганістані в сучасній Україні, яка їхня роль у суспільно-політичних процесах у нашій країні?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

1945 р. — початок **1990-х років** — «холодна війна»

1948–1949 рр. — перша Берлінська криза

1950–1953 рр. — війна в Кореї

1958–1963 рр. — друга Берлінська криза

1961 р. — спорудження Берлінської стіни

1962 р. — Карибська криза

1955–1975 рр. — війна США у В'єтнамі (В'єтнамська війна)

1979–1989 рр. — радянська війна в Афганістані

Поясніть, що означає «афганський синдром» для українців — колишніх учасників війни в Афганістані.

Подробиці

За офіційними даними, втрати особового складу радянських військ становили: загинуло — 13 833 особи (у т. ч. 2378 вихідців з України), поранено — 49 984, полонено — 312, інтерновано — 18 осіб. Загалом участь у бойових діях брали 546 255 радянських солдатів та офіцерів. 71 учасник став Героєм Радянського Союзу, з них 11 українців. У 1990 р. ІІ з'їзд народних депутатів СРСР оголосив Афганську війну злочинною.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Визначте основні причини (передумови) «холодної війни».
2. Визначте ознаки «холодної війни» та схарактеризуйте її періоди.
3. У чому полягали зовнішньополітичні цілі США і СРСР у післявоєнний період?
4. Наведіть приклади посилення конфронтації між СРСР та США у 1945–1960-х роках.
5. Зіставте причини Берлінської та Карибської кризи і методи їх врегулювання.
6. Схарактеризуйте цілі протиборчих сторін у В'єтнамській війні.
7. Визначте основні етапи війни в Афганістані та їхній зміст.
8. Поясніть зміст понять: *Берлінська криза*, *Карибська криза*.
9. Покажіть на карті світу країни та регіони найбільшого напруження міжнародних відносин і воєнних конфліктів у 1945–1989 рр.

II. Обговорюємо в групі

1. Порівняйте воєнну інтервенцію США у В'єтнамі та радянську в Афганістані. Знайдіть спільні та відмінні риси.
2. Проаналізуйте міжнародні кризи та війни другої половини ХХ ст. Які з цих подій, на Вашу думку, становили найбільшу загрозу для світу?

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Уявіть, що одна із наддержав (США чи СРСР) не мала б у своєму арсеналі ядерної зброї. Чи знайшлися б інші чинники, що утримали б країну з «атомною палицею» від агресії? Які саме?
2. Зіставте наслідки В'єтнамської війни для американського суспільства та Афганської війни — для народів СРСР. Яке становище мають ветерани війни в Афганістані в сучасній Україні, яка їхня роль у суспільно-політичних процесах у нашій країні?

ВАЖЛИВІ ДАТИ

1945 р. — початок **1990-х років** — «холодна війна»

1948–1949 рр. — перша Берлінська криза

1950–1953 рр. — війна в Кореї

1958–1963 рр. — друга Берлінська криза

1961 р. — спорудження Берлінської стіни

1962 р. — Карибська криза

1955–1975 рр. — війна США у В'єтнамі (В'єтнамська війна)

1979–1989 рр. — радянська війна в Афганістані

1. ПЕРЕДУМОВИ «РОЗРЯДКИ»

Терміни і поняття

Розрядка — історичний період зменшення міжнародної напруженості, ослаблення військового й політичного протистояння та нормалізація відносин між західним блоком держав, НАТО на чолі з США та комуністичним блоком, ОВД на чолі з СРСР. Період розрядки охоплює період з кінця 1960-х до кінця 1970-х років, його кульмінацією стала Міжнародна Гельсінська конференція у 1975 р. Розрядка фактично перервалася у 1979/1980 рр., коли СРСР здійснив агресію проти Афганістану.

Основні передумови розрядки були такі:

- ▶ **досягнення військово-стратегічного паритету** (рівноваги) між СРСР і США — усвідомлення громадськістю і керівниками провідних держав катастрофічності будь-якого ядерного конфлікту;
- ▶ **негативний вплив гонки озброєнь** на економіку СРСР та інших країн світу, посилення антивоєнного руху в США та інших державах, великі людські втрати й моральна криза під час **війни у В'єтнамі**;
- ▶ **поглиблення взаємозалежності і взаємозв'язку країн світу**, неможливість наодинці розв'язати екологічні, енергетичні та інші **глобальні проблеми**.

Особливе занепокоєння пересічних громадян і політичних лідерів викликала загроза ядерної війни, на порозі якої людство опинилося під час міжнародних криз і конфліктів у 1950–1960-х роках.

1 червня 1968 р. Генеральна Асамблея ООН схвалила **Договір про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ)**. Відтоді ДНЯЗ підписали 190 країн. Унікальність договору полягає в тому, що немає жодної іншої міжнародної угоди, яка ґрунтується на домовленостях між неядерними і ядерними державами; до останніх *офіційно* належать *Велика Британія, Китай, СРСР* (після його розпаду — *Росія*), *Франція* і *США*. Сьогодні не є учасниками ДНЯЗ Ізраїль, Індія, Пакистан та КНДР.

Поступово відбувалися зміни в зовнішній політиці **СРСР**. Радянський Союз та його союзники помітно скоротили кількість заяв про близький неминучий крах капіталізму і знизили їхню агресивну тональність. А в січні 1965 р. Політичний Консультативний Комітет країн-учасниць Варшавського договору звернувся до всіх європейських країн із пропозицією скликати загальноєвропейську нараду для обговорення заходів колективної безпеки в Європі.

Новий канцлер **ФРН** В. Брандт запропонував відмовитися від «холодної війни» і налагодити нормальні відносини з країнами Європи, насамперед з СРСР і Польщею. У 1970 р. укладено договір між ФРН та СРСР про визнання повоєнних кордонів і подібні договори з *Польщею* та *Чехословаччиною*. Пом'якшенню політичного клімату в Європі сприяло також встановлення міждержавних відносин ФРН з *НДР*. У вересні 1971 р. вдалося підписати чотиристоронню угоду щодо *Західного Берліна*.

Істотному поліпшенню міжнародної обстановки сприяли **радянсько-американські домовленості з обмеження гонки озброєнь**:

Пригадайте політичні кризи, під час яких країни, що мали ядерну зброю, погрожували застосувати її за певних умов.

КНДР здійснила найпотужніше у своїй історії випробування ядерної бомби.
MIND UA,
04.09.2017 р.

- ▶ Договір щодо протиракетної оборони (ПРО) і Договір щодо обмеження стратегічних наступальних озброєнь (ОСВ), 1972 р.;
- ▶ Конвенція про заборону бактеріологічної зброї та її знищення (1972 р.);
- ▶ Договір про обмеження підземних випробувань ядерної зброї (1974 р.) та ін.

Ці угоди та поступові зміни в політичному мисленні лідерів провідних держав сприяли міжнародній розрядці і стали важливими чинниками, що передували організації епохальної події — Загальноєвропейської конференції з безпеки і співробітництва в Європі.

2. ГЕЛЬСІНСЬКА МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ

Підготовка до конференції розпочалася восени 1972 р. за ініціативи Фінляндії. Складність перших підготовчих зустрічей у Гельсінкі пояснювалась участю в них країн-членів Варшавського договору, НАТО та нейтральних держав.

1 серпня 1975 р. у фінській столиці зібралися представники 33 країн Європи (Албанія не брала участі в нараді), а також США і Канади. На урочистому відкритті Гельсінської конференції виступили президент Фінляндії У. Кекконен, генеральний секретар ООН К. Вальдхайм, голови держав чи урядів усіх держав-учасниць саміту. Цього ж дня був підписаний **Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі (Гельсінський акт)**. У цьому документі зафіксовано **десять основоположних принципів міждержавних відносин**.

Свідчать документи

Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі (Гельсінкі, 1.08.1975 р.). Декларація принципів, якими держави-учасниці керуватимуться у взаємних відносинах (фрагменти)

1. Суверенна рівність, повага прав, притаманних суверенітету.
2. Незастосування сили або погрози силою.
3. Непорушність кордонів.
4. Територіальна цілісність держав.
5. Мирне врегулювання суперечок.
6. Невтручання у внутрішні справи (держави також відмовилися від надання прямої чи непрямої допомоги терористичній, підривній чи іншій діяльності, спрямованій на насильницьке повалення режиму іншої держави-учасниці).
7. Повага прав людини й основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії та переконань.
8. Рівноправ'я та право народів розпоряджатися своєю долею.
9. Співробітництво між державами.
10. Сумлінне виконання зобов'язань за міжнародним правом.

Унаслідок підписання керівництвом Радянського Союзу Заключного акта, 12 травня 1976 р. у Москві було створено дисидентську організацію — *Групу сприяння виконанню Гельсінських угод у СРСР*. Через півроку, 9 листопада 1976 р. письменник **М. Руденко** на прес-конференції, що відбулася на квартирі О. Гінзбурга в Москві, зробив заяву про створення *Української гельсінської групи*.

Як Ви думаєте, які пункти Заключного акта вважали центральними західні держави, а які — СРСР та його союзники?

Пригадайте, хто увійшов до складу УГГ у 1976 р. За яких обставин УГГ змушена була припинити свою діяльність у 1980 р.?

Гельсінська нарада стала переломною подією періоду розрядки. В Гельсінкі були закладені основи важливих сучасних європейських структур. Так, здійснювати контроль за дотриманням положень Гельсінського акта була покликана Нарада з безпеки та співробітництва у Європі (НБСЄ). З 1995 р. назва була змінена на **Організацію з безпеки та співробітництва у Європі (ОБСЄ)**, що використовується сьогодні.

З 1990-х років у структурі ОБСЄ були створені **постійно діючі інституції**:

- ▶ Парламентська асамблея;
- ▶ Форум із питань безпеки (збирається щотижня у Відні);
- ▶ Бюро з демократичних інститутів і прав людини;
- ▶ Бюро у справах національних меншин.

Слово політика

Наталія Слобожаніна, Український інститут національної пам'яті

ОБСЄ виконує функцію посередника у справі запобігання кризам та їхнього врегулювання. Наразі протистояння між Росією та Україною на Донбасі продемонструвало неефективність міжнародної системи безпеки... Міжнародні безпекові інституції потребують модернізації, перегляду методів діяльності, системи регулювання та взаємодії. За час свого існування вони стали занадто забюрократизованими. До того члени моніторингових місій ОБСЄ не завжди дотримуються принципів об'єктивності та неупередженості у своїй діяльності.

Як Ви думаєте, чому місію ОБСЄ критикують в Україні? Чи сприяє об'єктивності моніторингової групи ОБСЄ робота у її складі російських громадян?

3. «НОВЕ ПОЛІТИЧНЕ МИСЛЕННЯ»

3.1. Ускладнення міжнародних відносин у другій половині 1970-х — на початку 1980-х років

У другій половині 1970-х років намітилося різке загострення міжнародних відносин.

Усупереч політиці розрядки СРСР і Куба розгорнули **експансію на Африканському континенті**, підтримуючи ліві сили в Анголі, Мозамбіку, Ефіопії, Сомалі, Південному Ємені.

Історичний анекдот

Радянська доктрина: Ми в боротьбі за мир каменя на камені не залишимо!

З іншого боку, 1978 р. став «фазою старту» для нових військових програм США; посилювалася «гонка озброєнь».

Введення радянських військ до Афганістану означало остаточний зрив політики розрядки.

Апогею напруженості радянсько-американська конфронтація досягла під час першого терміну (1981–1985 рр.) перебування при владі 40-го президента США Р. Рейгана. Зокрема, 23 березня 1983 р. президент США зробив заяву про розроблення в США про-

Факти мають значення.
СММ ОБСЄ
Reklamaster,
30.03.2017 р.

грами Стратегічної оборонної ініціативи (СОІ), більш відомою за назвою «зоряних війн». Президент США оголосив СРСР «імперією зла» та закликав до «хрестового походу» проти комунізму.

Трагічним виявом військово-політичної напруженості стало знищення 1 вересня 1983 р. радянськими засобами протиповітряної оборони над о. Сахалін південнокорейського літака, у результаті чого загинули 296 пасажирів.

3.2. Перехід від конфронтації до ідеї співробітництва в міжнародних відносинах. «Нове політичне мислення»

Рішучий крок до діалогу зробили новий лідер Радянського Союзу *Михайло Горбачов* і його однодумці — ідеолог «перебудови» О. Яковлев і міністр закордонних справ СРСР Е. Шеварднадзе. Розпочата в СРСР «перебудова» дала змогу прийти до вироблення *«нового політичного мислення»*.

Терміни і поняття

Нове політичне мислення, запропоноване М. Горбачовим та його однодумцями, — система ідей і підходів у розв'язанні міжнародних проблем на основі загальнолюдських цінностей, політики взаємних компромісів та об'єднання зусиль у розв'язанні глобальних проблем людства та його виживання.

Основні принципи «нового політичного мислення»:

- ▶ *пріоритет загальнолюдських цінностей*, визнання загальнолюдських норм моралі як основи політики;
- ▶ усвідомлення *всеосяжного характеру проблем міжнародної безпеки*;
- ▶ розуміння *мирного співіснування* країн з різним соціально-політичним устроєм не як форми класової боротьби, а як *політики взаємних компромісів*;
- ▶ усвідомлення необхідності *спільних зусиль для розв'язання глобальних проблем людства* та його виживання в «ядерно-космічну добу».

М. Горбачов оголосив про припинення з квітня 1985 р. розгортання ракет середньої дальності (СС-20) у країнах Східної Європи і в Європейській частині СРСР та про введення із серпня 1985 р. одностороннього мораторію на ядерні випробування, що діяв півтора року.

19–21 листопада 1985 р. у *м. Женеві (Швейцарія)* відбулася перша за роки радянської «перебудови» радянсько-американська зустріч на вищому рівні між президентом США Р. Рейганом і радянським лідером М. Горбачовим. За результатами переговорів було досягнуто принципової згоди про значне скорочення стратегічних наступальних озброєнь.

Момент консультацій М. Горбачова і Р. Рейгана у Женеві.
Фото Keystone

Як за цим фото можна характеризувати «Дух Женеві» як символ «перебудови» міжнародних відносин?

У жовтні 1986 р. відбулася нова радянсько-американська зустріч у м. *Рейк'явіку (Ісландія)*. У 1987 р. у *Вашингтоні* М. Горбачов і Р. Рейган підписали *Договір про ліквідацію ракет середньої та малої дальності*. Він став першою угодою, що передбачала значне скорочення ядерних арсеналів за суворого взаємного контролю.

3.3. Завершення епохи «холодної війни» наприкінці ХХ ст.

Завершення епохи «холодної війни» відбулося наприкінці 1980-х — на початку 1990-х років. Цьому сприяли остаточне виведення радянських військ з Афганістану; руйнування Берлінської стіни — символу «залізної завіси»; антигиталітарні революції в країнах Східної Європи; ряд найважливіших радянсько-американських угод та ін.

У лютому 1989 р. відбулися радянсько-американські переговори про контроль над ядерним і звичайним озброєнням, а також про перспективи об'єднання Східної та Західної Німеччини.

Під час зустрічі М. Горбачова з Дж. Бушем на *Мальті* в грудні 1989 р. було заявлено, що *СРСР і США перестали розглядати один одного як потенційних супротивників. Ця заява означала закінчення епохи «холодної війни»*.

1 липня 1991 р. учасники Організації Варшавського договору підписали протокол про припинення діяльності цієї організації.

30–31 липня 1991 р. М. Горбачов і Дж. Буш підписали в Москві *Договір про обмеження і скорочення стратегічних наступальних озброєнь (СНО-І)*, відповідно до якого передбачалося взаємне (на 30–40 %) зменшення ядерних арсеналів. Уперше роззброювання найбільших держав світу досягло таких масштабів.

Завершення «холодної війни» наприкінці ХХ ст. мало велике міжнародне значення:

1. Зменшилася загроза виникнення третьої світової війни, поліпшилася атмосфера міжнародних відносин.
2. Пришвидшився процес становлення єдиного світового ринку, заснованого на ринковій економіці.
3. Знизилися витрати на гонку озброєнь, з'явилося більше можливостей для розв'язання глобальних проблем людства.
4. СРСР зазнав поразки у «холодній війні», що було однією з передумов розпаду СРСР і соціалістичної системи у світі.

3.4. Розпад двополюсної (біполярної) системи

Водночас із закінченням «холодної війни» на рубежі 1990-х років надбанням історії стала *біполярна система світового порядку, коли довгі роки США і СРСР вели боротьбу за лідерство* буквально в усіх сферах. Після розпаду в 1991 р. Радянського Союзу єдиною на той час наддержавою у світі залишилися *Сполучені Штати*.

Проте на зламі ХХ–ХХІ ст. поряд із США дедалі більшу роль у світовій економіці та політиці почали відігравати *Європейський Союз*, а також *Японія, Китай* та деякі інші країни. Частка США у світовій економіці скорочується. На початку ХХІ ст. частка ЄС у світовій економіці зрівнялася з часткою США.

Терміни і поняття

Багатополярний світ — сучасна система міжнародних відносин, у якій істотний вплив на важливі політичні, військові, економічні й інші питання у світі здійснюють кілька провідних держав та їхніх союзів.

4. ВІЙНИ, КОНФЛІКТИ наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.

Наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. на Близькому та Середньому Сході, а також у Південній Азії та ряді регіонів Африки *значно загострилися міжнародні відносини*, що було пов'язано з *боротьбою не-демократичних режимів за територію та ресурси*, зокрема — за участі великих держав, а також із *міжнаціональними та міжрелігійними протиріччями* тощо. Часом це загострення переростало в широкомасштабні збройні конфлікти.

4.1. Війна між Іраком та Іраном (1980–1988 рр.)

У вересні 1980 р. різко загострилися відносини між Іраком та Іраном. Іракська армія розпочала наступ на півдні Ірану. **Причинами іракського вторгнення були:**

- ▶ невдоволення впливом режиму *Хомейні* на іракських шіїтів;
- ▶ підтримка Іраном боротьби іракських курдів проти багдадського режиму;
- ▶ багаторічні територіальні суперечки та ін.

Терміни і поняття

Шіїзм — другий за значенням і кількістю послідовників (після сунізму) напрям в ісламі. Із XVI ст. шіїзм став державною релігією Персії (Ірану). В Іраку та майже в усіх інших арабських державах більшість вірян сповідують іслам сунітського тлумачення.

Сподівання іракського лідера *С. Хусейна* на швидку перемогу над ослабленим ісламською революцією Іраном не виправдалися.

У серпні 1988 р. завдяки зусиллям ООН було досягнуто домовленості про початок мирних переговорів між Іраном і Іраком. Невдовзі Ірак вивів свої війська з іранської території, у 1990 р. були відновлені дипломатичні відносини між країнами.

4.2. Війна в Перській затоці 1991 р.

На початку серпня 1990 р. іракські війська вторглися на територію *Кувейту*. Приводом для цього послужили територіальні домагання іракського режиму на чолі з диктатором С. Хусейном до сусідньої держави, що має найбагатші родовища нафти. Згодом Багдад оголосив про «об'єднання повністю і назавжди» Кувейту з Іраком і перетворення його на свою 19-ту провінцію.

15 січня 1991 р. скінчилася «пауза доброї волі», надана Іраку РБ ООН для евакуації військ із Кувейту. У ніч проти 17 січня війська багатонаціональних сил, що скла-

Іракська техніка, знищена військами коаліції, та розбиті транспортні засоби

ла, що скла-

лися з контингенту здебільшого США, Великої Британії, Франції, ряду арабських держав, на підставі винесеного РБ ООН рішення про використання «всіх необхідних засобів для відновлення миру і безпеки в цьому регіоні», розпочали воєнні дії проти Іраку. Операція дістала назву «*Буря в пустелі*».

Наприкінці лютого 1991 р. Ірак капітулював і відповідно до ультиматуму РБ ООН вивів свої війська з Кувейту.

4.3. небезпека виникнення нової війни між Індією і Пакистаном

Нова ескалація конфлікту на індо-пакистанському кордоні розпочалася у 1999 р., коли пакистанські найманці та регулярні війська вторглися в індійський штат *Джамму і Кашмір*, унаслідок чого в прикордонних районах розгорнулися бойові дії між індіями і пакистанцями. 13 грудня 2001 р. терористи влаштували криваву бійню в індійському парламенті, унаслідок якої загинули 13 осіб, зокрема п'ять нападників. Індійська влада обвинуватила в теракті Пакистан. Дві країни, які мали ядерну зброю та чисельність населення на той час близько 1,2 млрд осіб, опинилися на межі війни.

4.4. Війна між Ефіопією і Еритреєю

У грудні 1994 р. була ухвалена Конституція Ефіопії. Усім суб'єктам федерації надавалися автономні права аж до відокремлення. На референдумі, що відбувся в Еритреї у квітні 1998 р., 99,8 % його учасників проголосували за створення *незалежної держави*. Суверенітет Еритреї визнала Ефіопія, однак кордон між двома країнами не був чітко визначений.

У травні 1998 р. еритрейські війська вторглися у спірні райони і завоювали їх. Незважаючи на зусилля ООН і Організації африканської єдності, у 2000 р. бойові дії відновилися. Війська Ефіопії розгромили супротивника і наблизилися до столиці Еритреї. Лише під тиском провідних держав у червні 2000 р. Ефіопія і Еритрея уклали угоду про припинення воєнних дій. У війні загинули і були поранені понад 370 тис. еритрейців і близько 350 тис. жителів Ефіопії.

4.5. Війна в Іраку в 2003 р.

На початку 1998 р. конфлікт між США й Іраком спалахнув з новою силою. За звітами інспекторів ООН, Ірак не виконував вимоги ООН щодо знищення хімічної та біологічної зброї. Після закінчення терміну ультиматуму, пред'явленого С. Хусейну президентом Бушем, 20 березня 2003 р. збройні сили США та їхні союзники розпочали бойові дії. Після ракетно-бомбових ударів стартувала сухопутна операція військ антиіракської коаліції. На початку травня 2003 р. столиця Іраку вже перебувала під повним контролем американських військ. Іракська армія була розгромлена.

Однак сьогодні обстановка в Іраку лишається складною та практично неконтрольованою. Систематично надходять повідомлення про збройні зіткнення представників різних військово-політичних сил, про терористичні акти. Зростає кількість жертв серед мирного населення та силових структур, що підтримують існуючий режим.

ЗАПИТАННЯ Й ЗАВДАННЯ

I. Систематизуємо нову інформацію

1. Назвіть основні передумови завершення «холодної війни» та розрядки міжнародної напруги.
2. Схарактеризуйте особливості Договору про нерозповсюдження ядерної зброї.
3. Схарактеризуйте зміни, що відбулися у зовнішній політиці СРСР, США, ФРН та інших держав у 1970-х роках.
4. Розкрийте основний зміст Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі у 1975 р. (Гельсінський акт).
5. У чому полягає історичне значення Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі у 1975 р. для Європи і для України?
6. Чим було зумовлено ускладнення міжнародних відносин у другій половині 1970-х — на початку 1980-х років?
7. Схарактеризуйте основні принципи «нового політичного мислення» у міжнародних відносинах.
8. Які наслідки та значення мало завершення «холодної війни» для країн світу, і зокрема для СРСР?
9. Що Ви знаєте про міжнародні конфлікти наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.?
10. Поясніть значення понять: *розрядка, нове політичне мислення, багатополлярний світ*.
11. Покажіть на карті країни та регіони, де відбувалися міжнародні конфлікти наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст.

II. Обговорюємо в групі

1. У чому полягали відмінності у ставленні СРСР і західних держав до Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі в 1975 р.? Чи став Гельсінський акт документом, що об'єднував Європу?
2. У чому виявилася криза однополюсної моделі міжнародних відносин у світі?
3. Дайте характеристику діяльності ОБСЄ на сучасному етапі, її проблеми та перспективи.

III. Мислимо творчо й самостійно

1. Знайдіть інформацію про причини неучасті Албанії в Гельсінській нараді з безпеки та співробітництва 1975 р. і включення до складу цього європейського форуму США та Канади.
2. Які Ви бачите переваги та недоліки багатополюсної моделі міжнародних відносин?
3. Схарактеризуйте основні причини воєн, міждержавних конфліктів, міжнародних криз у сучасному світі.

ВАЖЛИВІ ДАТИ

1975 р. — Гельсінська конференція, прийняття Заключного акта Наради з безпеки і співробітництва в Європі

1985–1991 рр. — американсько-радянські угоди про обмеження гонки озброєнь